

Jezik in slog v Cankarjevem proznem ustvarjanju

Ljudmila
Cvetek-
Russi

Sporočilna vrednost Cankarjeve umetnosti je takšna, da njena dela ohranjajo svojo umetniško živost skozi čas in so ob svojem stalnem neposrednem učinkovanju hkrati tudi predmet najrazličnejših znanstvenih raziskav, literarnozgodovinskih, jezikoslovnih, socioloških itd. Tako je že nekaj časa v teku sistematičen študij Cankarjevega jezika. Gre za jezikovnostilne raziskave, ki se od prejšnjih razlikujejo po

tem, da se ne ustavljajo samo pri opaznih stilnih sredstvih, ampak obravnavajo vsa jezikovna znamenja v njihovem kompleksnem delovanju. Takšna globalna jezikovna analiza je na svoji najvišji ravni pomenska pojasnitev, idejna interpretacija besedila in njen končni namen je večstranski: omogočiti bolj doživeto, popolnejše dožemanje Cankarjeve umetnosti, pogojeno z doživljanjem, izkušnjo in vedenjem današnjega časa, in ugotoviti vlogo in pomen Cankarjevega dela v razvojnem toku slovenske besedne umetnosti (če pustimo ob strani druge ugotovitve, ki jih taka raziskovalna metoda omogoča).

Kadar razmišljamo o Cankarjevem jeziku in slogu, nam mora biti ves čas prezentno dvoje. Prvič: zavedati se moramo umetnostnih izhodišč in intencij slovenske moderne, ki se pri Cankarju uveljavljajo in izražajo v polni meri. V središče umetniškega dela je postavljen umetnik sam, njegova intencija je izraziti subjektivno razmerje do sveta in življenja, lastne izkušnje, spoznanja in čustva. Glede na take postavke in ustvarjalne silnice predstavlja Cankarjeva proza v primerjavi s predhodnim realističnim in naturalističnim pripovedništvom v slovenski književnosti prelomno novost z vrsto stilno jezikovnih sprememb. Zgodba postane predvsem sredstvo za posredovanje pisateljevega subjektivnega notranjega sveta, besedilo je oblikovano izrazito modalno in pomensko večplastno — v ospredje stopi sama oblikovanost besedila kot eden izmed vsebinskih elementov s svojim idejnim predznakom.

In drugič: v okviru našega razmišljanja nam mora biti kot samoumevna osnova prezenten Cankarjev načelni, zavestni odnos do jezika. To je odnos umetnika-esteta, ustvarjalca lepote v svetu besede, in odnos politično in nacionalno osveščenega intelektualca, ki se zaveda funkcije tega izraznega sredstva v sferi socialnopolitičnega življenja. Že jezikoslovec Anton Breznik je po študiju njegovega jezika zapisal: »Isto reformo, ki jo je vršil idejno, je vršil tudi v jeziku« (Jezik naših pripovednikov, Ivan Cankar, DS 1935). V skladu s svojim jezikovnim nazorom je Cankar uporabljal in zagovarjal jezik, ki temelji na živi, naravni, a kultivirani govorici, hkrati cenil vredno literarno dediščino, zavračal pa prisiljen in papirnat meščanski izraz. Izposojenke iz srbohrvaščine ali afektirane fraze iz meščanskega govora, ki

jih najdemo v njegovih besedilih, navedenih trditev ne podirajo, saj so rabljene funkcionalno za satiro in karikaturu duhovno praznih rodoljubov, bednih književnikov in sploh vseh tistih, mimo katerih etično občutljivi pisatelj ni mogel iti.

Cankar je izšel iz literarnega izročila, in pod vplivom modernih evropskih umetnostnih smeri z genialnim posluhom za besedo izrazil številne izrazne možnosti, ki jih nudi slovenski jezik, ter tako ustvaril svoj značilni slog, v katerem ima vsaka jezikovna prvina svojo pomensko-estetsko funkcijo. Vendar pa njegova proza danes tu ne more biti obravnavana s tega vseobsegajočega aspekta, nakazani bodo samo nekateri njeni najvidnejši stilni in ubeseditveni postopki, kot se kažejo v Cankarjevem slogovnem razvoju. Znotraj njegovega proznega opusa namreč sledimo — prikazano močno shematično in poenostavljeno — razvojnemu loku od impresionizma prek osrednjega obdobja simbolizma v ekspresionizmu.

Svoj prvi prozni poskus je Cankar objavil že leta 1893, resneje pa se je prozi posvetil po letu 1896. V mladostnem obdobju je pod prvimi vtisi impresionizma začel oblikovati svoj tipični stavek in na svojstven način graditi odstavke ter sporočilo v celoti. Pri posredovanju impresij je dele sporočila razvrščal po principih prirednega sopostavljanja, gradacije, kontrastiranja, pogosto je vpletal polpremi govor in tako na nazorne predstave vezal notranja razpoloženja ter osebni čustveni ton. Iz stavka, grajenega na poseben način, izhajajo tudi sugestivni ritmični učinki, že stopnjevani s sozvočjem oblik in izkoriščanjem drugih glasovnih možnosti. Tako je Cankar že v tem prvem obdobju v dokajšnji meri izoblikoval svoj prozni slog.

Po programskem preobratu leta 1899, ko je v Epilogu k Vinjetam formuliral svojo subjektivno poetiko in estetiko, se je njegova kreativnost v oblikovanju besedila, v ustvarjanju vsebinske dinamike stavčne fraze še stopnjevala. Osnovni skladenjski vzorec je s širjenjem stavčnih členov in njihovim prepletanjem vse bolj variiran. Vidneje pa se začne manifestirati tudi logično semantično izpeljana podoba oziroma metafora, ki je v Cankarjevem proznem jeziku zaživela v raznih oblikah. Ob komparacijah in metaforičnih pridevkih so pogoste zlasti personifikacije tako konkretnih stvari iz narave kot abstraktnih pojmov iz pisateljeve subjektivne duševne sfere ali iz objektivnega socialnega življenja. V nakazani strukturi koreninijo Cankarjeve antiteze in paradoksi, ironija in sarkazmi, ki skupaj s številnimi aforizmi pričajo o njegovi intelektualni sposobnosti in miselni globini. Kažejo pa tudi na resnično prizadetost in ogorčenje zaradi vseh krivic in protislovij, ki jih je opažal v življenju posameznika, družbe in naroda.

S svojim čustvom in idejam je v osrednjem ustvarjalnem obdobju, v simbolizmu, v katerega je prešel nekako okrog leta 1902, skušal dati globljo vrednost z nadčasovnim pomenom. V zrelem simbolizmu je to dosegel z zelo strogo simetrično zgradbo, s paralelizmom besed, čustev in dogodkov, kot so pisali kritiki. Na skladenjski ravni je uvedel prozni stavek in nadstavčno strukturo s paralelno razčlenjenimi enotami, tako da se v stavku ponavljajo enako razvrščeni ali zgrajeni členi, v odstavku enako zgrajeni stavki. Ponavljajo se tudi istovrstne ali pomensko podobne besede. Tovrstnega oblikovanja se je Cankar učil predvsem iz biblije, od koder je jemal tudi številne verske simbole, in tako na paradoksalno duhovit način napadal »omoraljene«¹ šentflorjance z njihovimi lastnimi rekviziti. V slogu je dosegel nekako slovesnost, svojevrstno monumentalnost — spomnimo se samo nje-

govega Hlapca Jerneja — ki jo podpira in stopnjuje zlasti stilno označeni besedni red. In v takem kontekstu rastejo Cankarjevi simboli. Začenja se oblikovati tudi metafora, ki je sicer še vedno sematično osnovana, vendar že ustvarja polje lastnih asociacij.

In kakšen je stilno-jezikovni vpliv tega vrhunsko dovršenega proznega opusa v dobi po pisateljevi smrti? Kot je bilo že uvodoma rečeno, je Cankarjevo umetniško delo v slovenskem življenju, nenehno aktualno vprašanje, v kolikor meri in kako je pogojevalo razvoj slovenske književnosti in kaj pomeni posameznim ustvarjalcem danes, pa je bilo posebno intenzivirano v lanskem jubilejnim letu. Odgovori nanj so si bili tudi nasprotujoči, toda nobeden izmed pisateljev ne more reči, da lahko obide delo osrednjega predstavnika moderne, zakaj Cankar nam je ustvaril — kot je dejal eden izmed njih — »evropsko slovenščino, ustvaril je instrument našega mišljenja« (Pismo uredniku. Sodobnost 5, 1976). Besedni umetniki, ki so ob zunanji oblikovanosti Cankarjevih besedil odkrili tudi njeno bistvo, so — zavestno ali podzavestno — sprejemali tudi elemente njegovih ubeseditvenih postopkov in jih skozi lastno umetniško osebnost v toku novih stilnih smeri razvijali dalje.

LITERATURA:

B. Pogorelec: Ivan Cankar — vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti. XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1976.

B. Pogorelec: Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze. JiS XX/8, 1974/75.

F. Zdravec: Cankarjevi pogledi na jezik. Sodobnost 5, 1976.

F. Zdravec: Iz Cankarjeve poetike — beseda in literatura. XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1976.

B. Paternu: Cankar in slovenska literarna tradicija. Pogledi na slovensko književnost. II. zvezek. Ljubljana 1974.

J. Mahnič: Jezik, slog in ritem Cankarjeve proze. Zgodovina slovenskega slova V. SM 1964.

Ivan
Verč

Cankar in Dostojevski

(nastavitev nekaterih problemov)

V obširni kritiški literaturi o Ivanu Cankarju je bilo večkrat obravnavano vprašanje odnosov med slovenskim pisateljem in Dostojevskim. Vsekakor potrjujejo te razprave, da pomeni Dostojevski, pisatelj, »evangelist« in »prerok«, kot ga je označil Cankar sam, pomemben člen njegovega kulturnega obzorja. Nekoliko bolj megleno pa je vprašanje, če upoštevamo zaključke razprav dveh najvidnejših raziskovalcev, ki sta se s tem problemom ukvarjala, Bratka Krefta¹ in Dušana

¹ Prim. Kreft B., *Cankar in ruska književnost*, »Slavistična revija«, 1969, št. 1.